

Andrzej Kominek

Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

Tel.: (48-41) 274 80 40

E-mail: jedruskom@poczta.onet.pl

NIEPROTOTYPOWY SCENARIUSZ ROZWOJU NEGATYWNYCH UCZUĆ KRÓTKOTRWAŁYCH W DOMENIE ETYKI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

Językoznawstwo kognitywne wykorzystuje w swych badaniach tzw. schematy wyobrażeniowe, czyli powtarzające się wzorce mentalne związane z ruchami ciała ludzkiego, manipulacją przedmiotami czy interakcjami percepcyjnymi. W konkretnej sytuacji schemat wyobrażeniowy uruchamia określone procedury poznawcze, tak że możemy go traktować jak instrukcję: „Jak mam pojmować i obsługiwać świat, w którym żyję?” Trudno jednoznacznie określić, ile jest takich schematów (na pewno kilkadziesiąt). Do najczęściej wymienianych i opisywanych należą: POJEMNIK, ŹRÓDŁO-ŚCIEŻKA-CEL, RÓWNOWAGA, SIŁY, CENTRUM – PERYFERIE, WIĘZI i inne. W tym opracowaniu wykorzystane zostały głównie dwa z nich: ŹRÓDŁO-ŚCIEŻKA-CEL i POJEMNIK do ukazania rozwoju negatywnych uczuć-afektów (nienawiść, złość, gniew, zemsta, odwet). W literaturze kognitywnej został opisany prototypowy scenariusz rozwoju tych uczuć w postaci tzw. scenariusza zniszczenia pojemnika. Artykuł prezentuje odmienny scenariusz, który jest realizowany w domenie etyki chrześcijańskiej – jako rozwój kontrolowany negatywnych uczuć-afektów.

SŁOWA KLUCZE: językoznawstwo kognitywne, schemat wyobrażeniowy, metafora kognitywna, domena kognitywna, uczucia-afekty, uczucia-postawy, scenariusz zniszczenia pojemnika, rozwój kontrolowany uczuć-afektów.

1. Wprowadzenie w problematykę opisu kognitywnego uczuć-afektów

Przystępując do opisywania rozwoju negatywnych uczuć krótkotrwałych, tzw. afektów (np.: *nienawiść, złość, gniew, zemsta, odwet*), należy sobie zdać sprawę z trudności wynikających z wyrażenia przeżyć wewnętrznych przez podmiot doznający (lub przez obserwatora) oraz z wyobrażeniowego charakteru tego, co experiencer (czyli podmiot doznający) przeżywa, czuje i doświadcza w swoim wnętrzu (zwłaszcza w sercu i w duszy). „Chociaż nasze doświadczenie emocjonal-

ne jest równie podstawowe jak doświadczenie przestrzenne i percepcyjne – piszą John Lakoff i Mark Johnson – doświadczenia emocjonalne są dużo mniej wyraźnie zarysowane w terminach czynności spełnianych przez nasze ciało <...> Ponieważ istnieją systematyczne odpowiedniki między naszymi uczuciami (jak szczęście) i doświadczeniami percepcyjno-motorycznymi (jak wyprostowana postawa ciała), one właśnie stanowią podstawę przestrzennych pojęć metaforycznych (takich jak SZCZĘŚLIWY TO GÓRA/W GÓRĘ)”¹.

¹ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory w naszym życiu*. Tłum. T. P. Krzeszowski. Warszawa, 1988, s. 83.

Ponadto Lakoff zwrócił uwagę na to, że metafory i metonimie konceptualne, stosowane w rozumieniu uczuć, nie są arbitralne, oparte na dowolnych domenach źródłowych, ale są ściśle umotywowane przez naszą psychikę². Przyjrzyjmy się następującym przykładom³:

- (1) „My zaś musimy się otworzyć (POJEMNIK), aby Jej jasne (ŚWIATŁO) matczyne i dobrotliwe spojrzenie wniknęło w nasze serca (POJEMNIK) aż do głębi, żeby nie było w nich zakamarków nienawiści, złości” (Gniez: 56);
- (2) „Właściwie jesteśmy wyczerpani, wyczerpani. Przede wszystkim bardzo rozdygotani (RÓWNOWAGA) namiętnością tych zmagają się, kiedy umysł jest rozdrażniony, kiedy emocje napełniają (POJEMNIK) serca <...>” (Stan: 49);
- (3) „Trzeba zwyciężyć narastającą (W GÓRĘ) falę nienawiści, zemsty i odwetu” (Listy: 1349);
- (4) „Gromadzona długo nienawiść zaczyna nasilać się w naszej Ojczyźnie (POJEMNIK; W GÓRĘ). Bolesne jest to, że piętrzy się (W GÓRĘ) ona przed Świętami Bożego Narodzenia <...>” (Stan: 60);
- (5) „Jest to nienawiść, która wskutek stale powtarzających się krzywd wzbiera w duszach (POJEMNIK; W GÓRĘ) ludzkich. Kiedy ładunek nienawiści dopełni się, nastąpić może wybuch, wyrządzając przegromne szkody” (ŹRÓDŁO-ŚCIEŻKA-CEL) (Stan: 179);

(6) „Wiemy, że tylko otwarcie się (POJEMNIK) na Boga może rozjaśnić (ŚWIATŁO) gniewne mroki (CIEMNOŚĆ) naszych dusz i otworzyć ku światłu” (POJEMNIK; ŚWIATŁO) (Stan: 158).

Jak można zauważyć w przykładach (1–6), w konceptualizacji mniej wyraźnie zarysowanych negatywnych uczuć-afektów, takich jak: *nienawiść, złość, gniew, zemsta, odwet* itp., posługujemy się następującymi przedpojęciowymi schematami wyobrażeniowymi⁴: POJEMNIK, RÓWNOWAGA, RUCH W GÓRĘ / W DÓŁ, ŹRÓDŁO-ŚCIEŻKA-CEL oraz prostym schematem doświadczeniowo-aksjologicznym: ŚWIATŁO-CIEMNOŚĆ. Dzięki nim mogą być metaforyzowane doświadczenia emocjonalne w terminach bardziej podstawowych domen źródłowych związanych z doświadczeniami przestrzennymi i senso-motorycznymi człowieka:

1. Całe ciało człowieka (*my zaś musimy się otworzyć* – 1) lub najważniejsze organy związane z życiem emocjonalnym, takie jak: serce, dusza (*wniknęło w nasze serca* – 1; *emocje napełniają serca* – 2; *wzbiera w duszach ludzkich* – 5) można pojmować jako pojemniki, w których magazynowane są ludzkie uczucia, również te związane ze złem moralnym, np.: *nienawiść, złość*. Ogólną metaforę można zatem określić następująco: CIAŁO CZŁOWIEKA (NIEKTÓRE CZĘŚCI CIAŁA CZŁOWIEKA) SĄ POJEMNIKAMI DLA JEGO ZŁYCH UCZUĆ, EMOCJI, NAMIĘT-

² LAKOFF, G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, 1987, s. 407.

³ Wszystkie cytowane przykłady pochodzą z kazań, przemówień i listów pasterskich Kościoła katolickiego z lat 1981–1987 (zob. objaśnienia skrótów źródeł na końcu opracowania).

⁴ Według ujęcia kognitywnego schematy wyobrażeniowe to powtarzające się wzorce mentalne, przejawiające się w „ruchach ciała ludzkiego, manipulacji przedmiotami i interakcjach percepcyjnych”, bez których „nasze doświadczenia byłyby chaotyczne i niemożliwe do zrozumienia” – JOHNSON, M. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago; London, 1987, s. 63. Opierają się one na najwcześniejszych w rozwoju ontologicznym człowieka doświadczeniach i działaniach sensomotorycznych. W konkretnej sytuacji schemat wyobrażeniowy uruchamia określone procedury poznawcze, tak że możemy go traktować jako instrukcję: *Jak mam pojmować i obsługiwać świat, w którym żyję?* – PRZYBYŁSKA, R. Schematy wyobrażeniowe jako narzędzie analizy semantycznej. In *Studia Linguistica. Danutae Wesotowska oblata*. Kraków, 2004, s. 196.

NOŚCI. W przykładzie (4) mamy dodatkowo personifikację ojczyzny, która również jest conceptualizowana jako POJEMNIK.

2. Metafora RÓWNOWAGI opiera się na schemacie wyobrażeniowym równowagi, zgodnie z którym człowiek „porusza się prosto i płynnie, zazwyczaj nie zwracając uwagi na zachodzące w nim procesy fizjologiczne i wykonywane ruchy. Schemat ten, przeniesiony do sfery psychicznej, odpowiada spokojowi ducha”⁵. Przykład (2) odnosi się do braku równowagi panującej we wnętrzu i/lub na zewnątrz człowieka przeżywającego negatywne emocje i namiętności (*rozdygotani namiętnością*)⁶. Definicję tego schematu można przedstawić następująco: **ZŁE UCZUCIA, EMOCJE I NAMIEŃNOŚCI TO ZAKŁÓCENIE RÓWNOWAGI WEWNĘTRZNEJ (ZEWNĘTRZNEJ) CZŁOWIEKA.**

3. Ze schematem POJEMNIKA związany jest w przykładach (3–5) schemat orientacyjny W GÓRĘ/W DÓŁ. Negatywne uczucia-afekty (*nienawiść, gniew, złość, zemsta, odwet*) narastają, nasilają się, wzbierają, piętrzą się w człowieku (optycznie) niczym substancja w pojemniku. Więcej tej substancji w pojemniku to więcej złych uczuć w człowieku (optycznie). Mamy tutaj do czynienia z metaforą ogólną: **WZRASTAJĄCY GNIEW TO RUCH W GÓRĘ.** Z tą metaforą związana jest metafora wykorzystująca odwrotną sytuację: **ZANIKAJĄCY GNIEW TO RUCH W DÓŁ.**

4. Rozwój naturalny negatywnych uczuć-afektów przebiega zwykle według pewnego ukierunkowanego rozwoju wypadków: od punktu

wyjścia (zdarzenia związane z pojawieniem się negatywnych emocji), poprzez drogę związaną z osiąganiem poszczególnych etapów (intensyfikacja uczucia) ku określonemu celowi (punktu oznaczającego granicę ludzkiej wytrzymałości, kiedy człowiek zaczyna tracić panowanie nad sobą – por. wyrażenia: *wybuch złości, eksplozja nienawiści* itp.). Naszkicowany na razie bardzo ogólny rozwój wypadków wyznacza **prototypowy model rozumienia tych uczuć**⁷ według schematu nazywanego: **ŹRÓDŁO-ŚCIEŻKA-CEL.** Opis prototypowego rozumienia negatywnych uczuć-afektów będzie jednym z głównych celów mojej analizy w tym artykule, więc w tym miejscu sygnalizuję jedynie, na czym polega „rozwój wypadków” w przytoczonych przykładach (1–6). Emocje zaczynają *napełniać* pojemnik – wewnątrz człowieka (ŹRÓDŁO), następuje ich intensyfikacja: *narastają, wzbierają, piętrzą się* (ŚCIEŻKA), i kiedy *ładunek nienawiści dopełni się* (osiągając tzw. punkt graniczny), nastąpić może *wybuch*, wyrządzając przeogromne *szkody* (CEL). Schemat ten może mieć również alternatywny przebieg, związany z **rozwojem kontrolowanym negatywnych uczuć i emocji** w człowieku. *Experienecer* może bowiem, na różnym etapie „rozwoju wypadków”, nie dopuścić do intensyfikacji emocji i w konsekwencji do przekroczenia punktu oznaczającego granicę ludzkiej wytrzymałości. Ale o tym będzie mowa w dalszej części tego opracowania.

5. Metafora ŚWIATŁO/CIEMNOŚĆ należy do najprostszych metafor pojęciowych, o charakterze prekognitywnym i wyraźnie zarysowanej

⁵ MIKOŁAJCZUK, A. Kognitywny obraz gniewu we współczesnej polszczyźnie. In *Etymology*, 1996, Nr 8, s. 138.

⁶ Cechą charakterystyczną braku równowagi jest ogólne poruszenie organizmu. Mówią o tym związki wyrazowe, które informują o zewnętrznym niezrównoważeniu (np.: *gniew miota kimś, złość trzęsie kimś* itp.) lub wewnętrznym „poruszeniem” (np.: *wszystko się w kimś trzęsie, flaki się w kimś przewracają, nerwy w kimś drgają*).

⁷ Por.: KÖVECSÉS, Z. *Metaphors of Anger, Pride, and Love. A Lexical Approach to the Structure of Concepts. In Pragmatics and Beyond, An Interdisciplinary Series of Language. Studies VI.* Amsterdam; Philadelphia, 1986; KÖVECSÉS, Z. *Emotion Concepts.* New York; Berlin; Heidelberg; London etc., 1990; NOWAKOWSKA-KEMPNA, I. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena.* Warszawa, 1995; MIKOŁAJCZUK, odsyłacz 5; LAKOFF, odsyłacz 2.

strukturze wewnętrznej. A. Libura uważa, że rozszerzenie metaforyczne w tej przestrzeni semantycznej związane jest z trzema domenami: poznanie, wartości i stanów emocjonalnych⁸. Tym samym pojęcia te pozwalają rozumieć trzy najważniejsze sfery w duchowym, wewnętrznym świecie człowieka: intelekt, uczucia, oceny aksjologiczne. Metafory związane z pojęciem CIEMNOŚCI mogą oznaczać zło etyczne w człowieku, np.: *zakamarki nienawiści* (1); *gniewne mroki dusz* (6), a metaforyka ŚWIATŁA *wysoko cenione wartości niematerialne*, np.: *otwarcie się na Boga może rozjaśnić gniewne mroki naszych dusz* (6). Na tak rozumianą metaforykę nakładają się wyraźnie oceny aksjologiczne: ŚWIATŁO (PLUS) – CIEMNOŚĆ (MINUS).

Jak wynika z przykładów (1–6), „miejsce” walki dobra ze złem „w człowieku”, związane z doświadczeniem emocjonalnym, jest konceptualizowane jako POJEMNIK. Pojemnikami są: ciało człowieka (*wnętrze*), części jego ciała (*serce, dusza*) lub – na zasadzie personifikacji – *ojczyzna, naród, świat* itp. POJEMNIK jest więc centralnym schematem wyobrazeniowym związanym z rozszerzeniami metaforycznymi opartymi na doświadczeniu emocjonalnym. Aby zobaczyć bliżej, jak jest konceptualizowany POJEMNIK na negatywne uczucia-afekty, przyjrzymy się następnym przykładom:

- (7) „<...> tyle jest zła w świecie, tyle zła w naszym kraju, w nas samych, w naszym otoczeniu: tyle niesprawiedliwości społecznej i tyle alkoholizmu, tyle łamania podstawowych praw człowieka i tyle dzieciobójstwa, tyle zniewolenia społecznego i tyle niezgody wśród ludzi” (Lew: 143);

- (8) a. „<...> nienawiść potrafi ogarnąć każdego człowieka” (Drzew: 82);
 b. „Polaków w kraju opanował gniew” (Stan: 157);
 c. „Nienawiść jest fatalną siłą <...> kiedy szatan złudnymi obietnicami wciąga serce człowieka w zbrodniczą strategię kłamstwa, kręctwa, przemocy, niesprawiedliwości i zniewolenia” (Drzew: 108);
 (9) „Naród chce z tej choroby gniewu wyjsc cały i zdrowy” (Stan: 158).

Przykład (7) pozwala zdać sobie sprawę z wszechobecności metafory POJEMNIKA (w *świecie*, w *naszym kraju*, w *nas samych*, w *naszym otoczeniu*, *wśród ludzi*) i wręcz nieograniczonej treści dotyczącej tego, czym może być wypełniony ten „pojemnik” (np.: *zło, niesprawiedliwość społeczna, alkoholizm, łamanie praw człowieka, dzieciobójstwo, zniewolenie społeczne, niezgoda*). Dalsze przykłady (8abc–9) opierają się na innym rodzaju doświadczenia somatycznego człowieka: nie CIAŁA JAKO POJEMNIKA, ale CIAŁA W POJEMNIKU⁹. Złe uczucia, takie jak *gniew* i *nienawiść*, są konceptualizowane jako POJEMNIKI, w których znalazł się człowiek (lub *naród, ojczyzna* itp.). Mówią o tym czasowniki odnoszące się do podmiotu doznającego: *ogarnąć, wciągać, opanować, wyjść* z. Znaczenie metaforyczne tego typu schematu wyobrazeniowego można przedstawić za pomocą definicji: STANY PSYCHICZNE, UCZUCIA, ODCZUCIA ZMYSŁOWE SĄ POJEMNIKAMI-SUBSTANCJAMI DLA OSÓB, KTÓRE ICH DOŚWIADCZAJĄ¹⁰.

⁸ LIBURA, A. Metaforyka potoczna w przestrzeni semantycznej ŚWIATŁO – CIEMNOŚĆ. In *Rozprawy Komisji Językowej*, t. XXI. Wrocław, 1995, s. 25–58.

⁹ Por. KRZESZOWSKI, T. P. Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobrazeniowych. In *Etnolingwistyka*, 1994, Nr 6, s. 36.

¹⁰ Por. PRZYBYLSKA, R. *Polisemia przymków polskich w świetle semantyki kognitywnej*. Kraków, 2002, s. 234; 265.

Dominującym wariantem pojemnika jest jednak schemat CIAŁA (CZĘŚCI CIAŁA) JAKO POJEMNIKA. Zanim przyjrzymy się bliżej tzw. scenariuszowi zniszczenia pojemnika, opisywanemu w literaturze kognitywistycznej, zwróćmy uwagę na pewne, istotne cechy pojemnika, które są rzutowane następnie na rozszerzenia metaforyczne w domenie docelowej. Struktura tego schematu jest wprawdzie prosta, ale bogata w szczegóły, które tak jak wszystkie elementy w odwzorowaniach metaforycznych mogą być wypukłone albo ukryte (nieistotne). Przykład (1) zawiera np. informację o następujących cechach pojemnika: **otwarty** (*my zaś musimy się otworzyć*), **głęboki** (*aby spojrzenie wniknęło aż do głębi*), o **wyróżnionym regionie wewnętrznym**¹¹ (*zakamarki nienawiści, złości*). Dla przekazania informacji o cechach POJEMNIKA-SERCA te trzy cechy podstawowego pojemnika (z domeny przestrzennej) są w tym przypadku bardzo istotne:

1. Zewnętrzne od-graniczenie pojemnika wpływa na wymianę (lub brak wymiany) zawartości pomiędzy tym, co zewnętrzne, a tym, co wewnątrz pojemnika: „<...> pojemnik zamknięty zapewnia swojej zawartości ochronę, stanowiąc barierę dla wpływów zewnętrznych, podczas gdy pojemnik otwarty odgranicza te funkcje na rzecz swobodnej wymiany między wnętrzem i sferą zewnętrzną”¹². W znaczeniu metaforycznym serce ludzkie ma możliwość otwarcia się, usuwania tego, co złe, i w wyniku „przemiany wewnętrznej”, napełniania się wartościami dodatnimi (dobra mi wewnętrznymi).

2. W znaczeniu dodatnim określenie *głęboki* związane jest z metaforą: WIĘCEJ TO LEPIEJ.

Tak jak w głębokim naczyniu czy zbiorniku mieści się więcej cieczy, tak – w przenośnym znaczeniu – określenia: *głębia*, *głębokość* związane są z napełnianiem serca człowieka „rzeczami dobrymi” (por. przeciwstawną konotacją określenia *płytki*, np.: *płytki wewnętrznie, płycizna*).

3. Na pierwszy rzut oka konceptualne wyróżnienie miejsc należących do regionu wewnętrznego pojemnika może mieć sens tylko w domenie przestrzennej, gdzie ważna jest lokalizacja np. trajektora poruszającego się względem landmarka¹³. Kiedy jednak wnikniemy w sens przykładu (1), zrozumiemy, że tak jak ważne jest wyodrębnianie miejsc w pokoju (na środku, pod oknem, przy drzwiach) dla przebywającego w nim człowieka, tak samo ważne jest „miejsce” w sercu człowieka, zajmowane przez nienawiść czy pragnienie zemsty.

Duże znaczenie w interpretacji miejsc w regionie wewnętrznym pojemnika posiada opozycja *centralny* – *peryferyjny*. Jeżeli odniesiemy to przeciwstawienie znaczeniowe do usytuowania przestrzennego np. w domu, to na pewno różne „kąty” i „zakamarki” należy uznać za położone bardziej peryferyjnie, i dlatego mniej ważne, niż jakieś miejsce centralne, środkowe (np. pokój gościnnie, salon itp.). *Zakamarki nienawiści i złości* będą więc oznaczać nie całe wnętrze człowieka wypełnione złymi uczuciami, ale jedynie te miejsca, które są konceptualizowane jako niewidoczne, ukryte, mniej ważne. Tak więc wybór nieistotnej cechy, rzutowanej z domeny przestrzennej na przenośną, może się okazać niekiedy bardzo istotny i potrzebny w procesie odwzorowania metaforycznego.

¹¹ Określenie *region wewnętrzny* zaczerpnąłem od: PRZYBYLSKA, odsyłacz 10, s. 107–109, która proponuje opisywać schemat POJEMNIKA-PRZEDMIOTU (np. pudełko, szklanka, pokój) za pomocą następujących składowych pojęć przestrzennych: *region wewnętrzny*, *region zewnętrzny*, *granica oddzielająca oba te komplementarne względem siebie regiony*.

¹² JÄKEL, O. *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu. Kognitywno-lingwistyczna analiza metaforycznych modeli aktywności umysłowej, gospodarki i nauki*. Przeł. M. Banaś; B. Drąg. Kraków, 2003, s. 204.

¹³ Por. PRZYBYLSKA, odsyłacz 10, s. 465.

2. Prototypowy model rozumienia negatywnych uczuć-afektów

Pewne elementy POJEMNIKA będą szczególnie przydatne w konceptualizacji rozwoju naturalnego uczuć-afektów, za pomocą tzw. scenariusza zniszczenia pojemnika. Powiedzieliśmy wcześniej, że „rozwój wypadków” związany jest z doświadczeniem emocjonalnym opartym na schemacie ŹRÓDŁO-ŚCIEŻKA-CEL. Rozwój ten (ŚCIEŻKA) przebiega od pojawienia się uczuć o słabej intensywności, po czym intensywność ta narasta, aż dochodzi do punktu granicznego ludzkiej wytrzymałości i przeradza się – zgodnie z językowym obrazem uczuć – w szaleństwo, chorobę psychiczną lub w inne choroby, w których organizm człowieka przestaje funkcjonować prawidłowo, a sam człowiek traci panowanie nad sobą: „nie wie, co mówi i co robi”¹⁴. Te uczucia niszczą w rezultacie experiencera – POJEMNIK NA UCZUCIA (por. np.: *kipieć ze złości; spala kogoś ogień nienawiści; wylewać żółć na kogoś; sapać ze złości; zapienić się z gniewu*). Scenariusz zniszczenia pojemnika należy więc rozumieć jako opis kolejnych sekwencji (etapów), które występują zazwyczaj, gdy się gniewamy lub złościemy, zakończony w charakterystyczny sposób, to znaczy zniszczeniem pojemnika¹⁵.

Z. Kövecses opisuje prototypowy model kognitywny GNIEWU za pomocą pięciu takich sekwencji: 1) wydarzenie wywołujące urazę; 2) gniew; 3) próba zdobycia kontroli; 4) utrata kontroli; 5) akt zemsty (odwetu)¹⁶.

W sposób definicyjny można ten ciąg sekwencji wyrazić za pomocą następującej formuły:

UCZUCIA TO SUBSTANCJA W POJEMNIKU CIAŁA, KTÓREJ JEST CORAZ WIĘCEJ AŻ PO WYBUCH¹⁷.

Z punktu widzenia odpowiedniości między elementami domeny źródłowej i docelowej w procesie konceptualizacji rozwoju uczuć-afektów najistotniejsze jest pytanie o wykorzystanie wiedzy o pojemnikach i ich zawartości. Wnętrze człowieka (POJEMNIK) magazynuje (DO ŚRODKA) różne uczucia (SUBSTANCJE) o różnych cechach (WŁAŚCIWOŚCIACH). Właśnie na te różne sposoby magazynowania substancji w pojemnikach (wynikających z wiedzy o domenie podstawowej) należałoby zwrócić szczególną uwagę. Inaczej są przechowywane w pojemniku substancje charakteryzujące się statycznością, stabilnością, nie ulegające wpływom czynników zewnętrznych (takich jak temperatura, ciśnienie). Inaczej natomiast zachowują się substancje (np. ciecze, gazy), które zmieniają swój stan fizyczny podczas podgrzewania itp. Wynikają z tego różnice w rzutowaniu na domenę docelową: uczucia charakteryzujące się spokojnym przebiegiem, np. *pogoda ducha, spokój*, są konceptualizowane poprzez odniesienie do pierwszego sposobu przechowywania substancji w pojemniku; uczucia typu: *gniew, radość* według drugiego sposobu.

Aby zobaczyć bliżej, w jaki sposób wykorzystana jest w procesie metaforyzacji ta odpowiedniość, odwołajmy się do serii przykładów:

- (10) a. „Wreszcie trzeba sobie uświadomić, że to zło rozlewa się nie gdzieś tam po kątach świata, nie gdzieś poza nami, ale że to samo zło jest także w nas” (Drzew: 63);

¹⁴ NOWAKOWSKA-KEMPNA, I. Język ciała czy ciało w umyśle, czyli o metaforyce uczuć. In *Język a kultura*, t. 14. *Uczucia w języku i tekście*. Wrocław, 2000, s. 43.

¹⁵ „Zniszczenie pojemnika” zachodzi również przy nadmiernej intensywności przeżywania uczuć-afektów pozytywnych typu: *radość, zachwył, szczęście*. Związki frazeologiczne związane z przeżywaniem np. radości pokazują, że podczas „wybuchu radości” ciało experiencera – POJEMNIK NA UCZUCIA – „ginie” i przestaje istnieć (por. np.: *czuć się lekko; czuć się uskrzydłonym; być w siódmym niebie*). Por. NOWAKOWSKA-KEMPNA, odsyłacz 14, s. 43.

¹⁶ KÖVECSES, odsyłacz 7 (1986), s. 28–29.

¹⁷ NOWAKOWSKA-KEMPNA, odsyłacz 7, s. 246.

- b. „Trzeba zwyciężyć narastającą falę nienawiści, zemsty i odwetu” (Listy: 1349);
- c. „Znacznie jednak groźniejszą i niebezpieczniejszą w swych skutkach «powodzia» wydaje się być potęgująca się dzisiaj na każdym kroku życia społecznego złość i nienawiść <...>, która może zalać wszystkie zakątki narodowego dobra” (Stan: 194);
- d. „Owoce takiej nienawiści musiała stać się przemoc. Serce nienawistne wykpięło mężobójstwem” (Drzew: 81);
- e. „Gdy dopełniał się kielich gorzycy, ludzie zrywali się do protestu <...>” (Pop: 122);
- (11) a. „<...> tym, co w dzisiejszym świecie szczególnie przerazić musi, jest narastająca coraz bardziej i kondensująca się wciąż złość oraz nienawiść wśród ludzi” (Stan: 193);
- b. „Gromadzona długo nienawiść zaczyna nasilać się w naszej Ojczyźnie” (Stan: 60);
- (12) a. „W każdym z nas płonie ogień zła” (Mal);
- b. „<...> chrześcijanin ucieka od wszystkiego, co może rozpalić w nim to straszne uczucie [nienawiść]” (Drzew: 82);
- c. „Bieżące dni, w których obserwujemy proces toruński przeciwko mordercom ks. J. Popiełuszki, rodzą w nas podejrzenie, iż niepokój społeczny jest celowo i systematycznie podsyćany” (Drzew: 86);
- (13) a. „Wszedł do tego kościoła również wysoki mężczyzna, człowiek niewierzący w Boga, ateista i komunista, człowiek który miał w kieszeni pistolet, a w sobie miał potężny ładunek nienawiści” (Lew: 213);
- b. „<...> miało ono być [zabójstwo ks. Popiełuszki] zapalnikiem do wybuchu ogólnospołecznego gniewu i nienawiści” (Lew: 214);
- c. „Kiedy ładunek nienawiści dopełni się, nastąpić może wybuch, wyrządzając przeogromne szkody” (Stan: 179);
- d. „I około 22 na szosie otoczonej lasem zatrzymał podstępnie ks. Jerzego i wtedy ów wewnętrzny ładunek nienawiści zaczął w nim ekspłodować <...> Cóż to były za eksplozje szatańskiej nienawiści i dzikiej wściekłości!” (Lew: 213);
- (14) a. „Bo co raz widzimy w przerażeniu, że tam, gdzie dotąd rośla zielona łąka, wybucha wulkan. Co raz odkrywamy, że leżą w nas pokłady zła <...>” (Mal);
- b. „NIE, które mówimy systemowi myślenia i działania, z którego lęgnie się grzech zbrodni, z którego wyplywa czarna lawa nienawiści, obelga Bogu i człowiekowi w twarz rzucona” (Drzew: 76).

Jak wynika z przykładów (10–14), zakres wykorzystania domeny źródłowej (fizycznej) w procesie metaforyzacji według schematu: CIAŁO CZŁOWIEKA (NIEKTÓRE CZĘŚCI CIAŁA CZŁOWIEKA) SĄ POJEMNIKAMI DLA JEGO ZŁYCH UCZUĆ, EMOCJI, NAMIĘTNOŚCI jest bardzo szeroki. Do przedstawienia niszczącej siły uczuć-afektów nadają się bowiem różne rodzaje pojemników, które spełniają – jak powiedzieliśmy wcześniej – podstawowe kryteria: magazynują różne substancje (np. ciecze, gazy, środki wybuchowe), a w wyniku wpływu określonych czynników (takich jak: temperatura, ciśnienie) ulegają uszkodzeniom i zniszczeniu (np.: wybuch, rozsadzenie, wykipienie, spalenie).

Przykłady (10abcde) zawierają obraz POJEMNIKA WYPEŁNIONEGO CIECZĄ, który ma najszersze zastosowanie: jako nieok-

reślony pojemnik z cieczą, zbiornik wodny typu: rzeka, morze, ocean, żywiół związany z powodzią, pojemnik z gotującą się w środku wodą, czy wreszcie kielich wypełniony gorzkim płynem. Płyn wypełniający którykolwiek pojemnik obrazuje rozwój ludzkich uczuć-afektów: Uczucia (objawy uczuć) to CIECZ w POJEMNIKU ludzkiego ciała, która go wypełnia, rozrywa i uwalnia się NA ZEWNĄTRZ¹⁸.

Przykłady (11ab) opierają się z kolei na typie POJEMNIKA WYPEŁNIONEGO GAZEM. Chociaż nie mówią one o tym wprost, domyślamy się tego na podstawie korelatów leksykalnych – przymiotników: *kondensująca się, gromadzona, narastająca*; oraz czasownika *nasilać się*. Mówią one o substancji, która ma parametry gazu: jest gromadzona (tak nie mówi się raczej o cieczy) i podlega wzrostowi ciśnienia (*kondensacja* 'zagęszczenie, stężenie substancji znajdującej się w pojemniku').

Trzecim rodzajem substancji, który raczej nazwiemy *żywiółem*, jest ogień (12abc) – może on zostać rozniecony wewnątrz jakiegoś POJEMNIKA-PALENISKA, a wskutek podsycańca rozprzestrzeni się nawet na zewnątrz, niszcząc sam pojemnik. Żywiół ognia pozwala niejako na przedłużenie efektu zniszczenia: mówi się tu nie o krótkotrwałym wybuchu niszczącym pojemnik, ale o procesie zniszczenia wskutek trwającego w czasie spalania się pojemnika.

W procesie rozszerzenia metaforycznego, oprócz niszczącej siły żywiółów: OGNIĄ, WODY i POWIETRZA, wykorzystane są jeszcze inne obrazy, związane z efektem wybuchu: ŁADUNKU WYBUCHOWEGO (BOMBY), WULKANU. Jako pierwszy typ rozszerzenia metaforycznego (13abcd) traktować należy te wszystkie leksemy (zwłaszcza rzeczowniki), które

jednoznacznie mówią o „zdetonowaniu” ładunku wybuchowego¹⁹: *ładunek, zapalnik* (por. również takie znane powszechnie określenia: *dynamit* 'silne uczucia w człowieku'; *siedzieć na beczce z prochem* 'podlegać silnemu działaniu uczuć'; *rozbroić kogoś* 'doprowadzić do zneutralizowania złych uczuć w kimś').

I na koniec prezentacji typów pojemników słowo o cechach charakterystycznych WULKANU (13ab). Wulkan symbolizuje uśpiony spokój w człowieku, wybuch, kiedy ten spokój zostaje zakłócony przez jakieś naprawdę ekstremalne czynniki. Dlatego obraz wulkanu posiada dużą siłę sugestywną: w przykładzie (14a) przeciwstawiona mu została *zielona łąka* – symbol utraconego przez człowieka raju, nie skażonego niszczycielską siłą gniewu i nienawiści.

W końcowej części prezentacji prototypowego rozwoju negatywnych uczuć-afektów wypada jeszcze krótko zasygnalizować, jakiego rodzaju „zniszczenia” powodują gniew i nienawiść w człowieku? Co na ten temat mówią rozszerzenia metaforyczne? W metaforycznym rzutowaniu na ten aspekt domeny docelowej, jakim jest osiągnięcie celu (zniszczenie pojemnika), uwypuklane są różnego rodzaju zniszczenia: albo o charakterze ogólnym (WYBUCH), albo bardziej szczegółowe, eksponujące: gwałtowność reakcji (WYKIPIENIE) lub proces trwający w czasie (SPALENIE); destrukcyjne oddziaływanie na experiencera (WYBUCH WULKANU; SPALENIE) lub na innych ludzi (WYLANIE; WYBUCH WULKANU; ROZSADZENIE). Szczególną wymowę w domenie etyki chrześcijańskiej ma napełniony ponad miarę „kielich gorzycy” (POJEMNIK Z PŁYNEM). Z doświadczenia emocjonalnego wiemy, że człowiek potrafi wylewać „gorzyc” swoich gwałtownych, złych

¹⁸ Por. NOWAKOWSKA-KEMPNA, odsyłacz 14, s. 51.

¹⁹ Określenia: *wybuchać, wybuch* są określeniami intermetaforycznymi w obrazowaniu zniszczenia pojemnika. Mogą bowiem wskazywać na sposób zniszczenia wielu rodzajów pojemników: zarówno POJEMNIKA WYPEŁNIONEGO GAZEM, jak i profesjonalnego ŁADUNKU WYBUCHOWEGO (BOMBY).

uczuciu na drugiego człowieka²⁰, ale wymowa tego symbolu biblijnego ma inne znaczenie w kontekście chrześcijańskiej normy etycznej.

3. Scenariusz rozwoju kontrolowanego gniewu i nienawiści

Po przedstawieniu tzw. „scenariusza zniszczenia pojemnika” nasuwa się następne pytanie, co język uczuć-afektów mówi o człowieku (experienecerze) poddanemu ich wpływowi: czy potrafi on z tymi uczuciami walczyć, czy raczej przegrywa w walce z nimi? A. Pajdzińska, autorka jednego z pierwszych opracowań kognitywnych na temat „mowy uczuć” w języku polskim, na podstawie analizy wielu konstrukcji frazeologicznych zauważa, że „zwykle uczucia powodują człowiekiem, nie człowiek uczuciami”²¹.

Z perspektywy etyki inaczej jednak wygląda wpływ experienecera na negatywne uczucia krótkotrwałe, które w nim „wzbierają”. Według Mikołajczuk²² podmiot doznający czuje się źle w gniewie, złości i innych emocjach negatywnych, o czym świadczą liczne konstrukcje frazeologi-

czne, które opisują próby (udane lub daremne) powstrzymania lub likwidacji złych uczuć, por. np.: *X hamuje gniew w sobie; X walczy z nienawiścią w sobie; tłumiona przez X-a złość w sobie; niepohamowana nienawiść (X-a)* itp. Te próby składają się na nieprototypowy, alternatywny rozwój negatywnych uczuć-afektów, który nazwiemy „rozwojem kontrolowanym” (lub „scenariuszem zachowania pojemnika”). Można go również przedstawić za pomocą scenariusza składającego się z następujących sekwencji:

1. Experienecer czuje się zagrożony.
2. Negatywne uczucia-afekty powodują, że jego życie wewnętrzne może ulec zniszczeniu.
3. Podejmuje próby przywrócenia równowagi wewnętrznej.
4. „Walczy” ze złymi uczuciami-afektami (kontroluje ich przebieg, rozładowuje złe emocje itp.).

Punkty 1 i 2 tego scenariusza są zbieżne ze scenariuszem zniszczenia pojemnika. Rozbieżność w punktach 3 i 4 widać w aktywizowaniu odmiennych biegunów aksjologicznych:

Scenariusz zniszczenia pojemnika

1. ŹRÓDŁO-ŚCIEŻKA-CEL (PLUS)
„zniszczenie pojemnika” (wg wzorca prototypowego)

2. RÓWNOWAGA (MINUS)

3. W GÓRĘ TO ŹŁE (MINUS)
(narastanie emocji aż do przekroczenia granicy)

Scenariusz rozwoju kontrolowanego

ŹRÓDŁO-ŚCIEŻKA-CEL (MINUS)
„zachowanie pojemnika” (odstępstwo od prototypowego przebiegu scenariusza zniszczenia)

RÓWNOWAGA (PLUS)

W GÓRĘ TO DOBRZE (PLUS)
(im mniej złych emocji we wnętrzu, tym lepiej)

²⁰ W języku polskim „gorycz” wiązana jest ogólnie z silnymi uczuciami-afektami (por.: *wylać na kogoś czarę goryczy*). A. Kinowska podaje natomiast przykład z angielskiej wersji „Wichrowych wzgórz” E. Brontë na funkcjonowanie metafory: NIENAWIŚĆ TO GORZKA SUBSTANCJA: “<...> though I hated him with a hatred that turned my life to gall [dosł. nienawiścią, która obróciła moje życie w żółć], I never would have raised a hand against him” (w polskich przekładach nie ma tej metafory) – KINOWSKA, A. *Konceptualizacja miłości i nienawiści w powieści WICHROWE WZGÓRZA Emily Brontë i jej dwóch polskich przekładach*. Kraków, 2003, s. 58.

²¹ PAJZIŃSKA, A. Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata. In *Językowy obraz świata*. Lublin, 1990, s. 94.

²² MIKOŁAJCZUK, A. Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej GNIEWU. In *Język a kultura, t. 14. Uczucia w języku i tekście*. Wrocław, 2000, s. 125.

Na podstawie znanych prac językoznawczych dotyczących konceptualizacji negatywnych uczuć-afektów w języku polskim²³ można wymienić następujące sposoby przywracania równowagi wewnętrznej:

1. Kontrolowanie emocji przez *experientera* (mówią o tym konstrukcje nazywające świadome działania zmniejszające, ograniczające lub likwidujące stan emocji, np.: *X tłumii w sobie gniew; X hamuje w sobie złość; X powściąga w sobie pragnienie zemsty*).
2. Kontrolowanie emocji u X-a przez inne osoby (Y) (por. konstrukcje kauzatywne typu: *Y ułagodził gniew X-a; Y rozbroił nienawiść u X-a; Y rozproszył złość u X-a*).
3. Samoistne przechodzenie emocji (mówią o tym konstrukcje w 3 osobie, np.: *X-owi przechodzi gniew; w sercu X-a wygasa nienawiść; opadają w nim emocje; topnieje w nim gniew; serce X-a mięknie*).
4. Przeniesienie uczucia przez *experientera* na obiekt zastępczy (por. *X wyładował swój gniew na Y-u; X wywarł swoją złość na Y-u*).

Już na pierwszy rzut oka widać, że na gruncie etyki nie są realizowane dwa ostatnie sposoby kontrolowania uczuć: samoistne przechodzenie emocji i przeniesienie uczucia przez *experientera* na obiekt zastępczy. Spowodowane jest to specyfiką „kontrolu duchowej” podmiotu doznającego nad własnymi uczuciami.

Prześledźmy kontrolowanie emocji przez *experientera* w wybranym przez nas materiale:

- (15) „Powstrzymajmy jednak tę gorczyz w sercach” (Drzew: 70);
- (16) a. „Przeszło półtora roku trwają te gniewy, a jednak potrafiiliśmy się opanować” (Stan: 158);

b. „<...> Rada Główna Episkopatu Polski zwraca się z gorącym apelem o zachowanie pokoju i panowanie nad namiętnościami i gniewem” (Stan: 56);

(17) a. „<...> tylko od naszej mądrości i miłości zależy, czy potrafimy opanować ten buzujący ogień zła, który nas trawi” (Mal);

b. „<...> nie musimy się spalać jakąś pogańską nienawiścią” (Lew: 41);

(18) „Trzeba zwyciężyć narastającą falę nienawiści, zemsty i odwetu” (Listy: 1349).

Rozszerzenia metaforyczne, implikowane przez czasowniki: *powstrzymać (się), opanować (się), panować nad* (emocjami), *zwyciężyć* (zło w sobie), czy przez konstrukcje zaprzeczające (*nie musimy się spalać nienawiścią*) mogą być wspólne różnym subdomenom docelowym, gdzie jest realizowany tzw. rozwój kontrolowany uczuć-afektów; tu jednak, w subdomenie etyki chrześcijańskiej, sens tych rozszerzeń urasta do rangi imperatywu moralnego: „Czyń dobrze, a unikaj zła”. Przykład (15) przywołuje obraz ze „scenariusza zniszczenia pojemnika”, odnoszący się do sytuacji nieopanowania nienawiści („goryczy”), por.: „Serce nienawistne wykipiło mężobójstwem” (Drzew: 81). Z kolei te dwa obrazy (negatywny i pozytywny) należy odnieść do biblijnego symbolu „kielicha goryczy”, który symbolizuje wolę Bożą, czyli głębszy sens nadnaturalny²⁴; wypicie tego kielicha równa się przywróceniu równowagi wewnętrznej w człowieku. Postępowanie podmiotu doznającego wynika z pobudek nadnaturalnych: *mądrości (duchowej)* i *miłości* (17a). Uleganie „niszczyielskiej sile” emocji jest wartościowane negatywnie za pomocą przymiotnika *pogański* (*pogańska nienawiść* – 17b), co do-

²³ Por.: LIBURA, A. Analiza semantyczna wyrazów nazywających NIENAWIŚĆ i inne uczucia negatywne. In *Język a kultura*, t. 14. *Uczucia w języku i tekście*. Wrocław, 2000; MIKOŁAJCZUK, A. Pole semantyczne gniewu w polszczyźnie (Analiza leksemów: gniew, oburzenie, złość, irytacja). In *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*. Warszawa, 1997; NOWAKOWSKA-KEMPNA, odsyłacz 14; PAJDZIŃSKA, odsyłacz 21.

²⁴ Przymiotnik *nadnaturalny* ma na gruncie etyki chrześcijańskiej istotne znaczenie. Mówi on o relacji pomiędzy tym, co kryje się w naturze ludzkiej, a co – właśnie na gruncie religii chrześcijańskiej – wykracza poza tę naturę.

datkowo wprowadza sens antonimiczny: *po-gański – chrześcijański*.

Drugim sposobem jest kontrolowanie emocji X-a przez Y-a (mówią o tym konstrukcje kauzatywne), gdzie Y oznacza nie tylko inne osoby wpływające na stan uczuć u X-a:

(19) „Był wtedy Kościół stymulatorem owych wielkich napięć społecznych i emocji, które łatwo mogły pchnąć naród w otchłań niekontrolowanych wybuchów i walki” (Lew: 70);

(20) „Kościół będzie się starał, aby gniew łagodzić, aby uciszać rozdrażnienia wewnętrzne, ażeby w serca wstępował ten ład” (Stan: 161);

(21) a. „Jedynie bowiem na drodze dialogu jest możliwe rozładowanie napięć” (Listy: 1366);

b. „Ufam, że przy pomocy Bożej będziemy przyczyny naszego gniewu wyjaśniać sobie w dialogu” (Stan: 158);

(22) „Bo tam, gdzie w sercu brakuje wiary w Boga, tam zło nie ma przeszkód, tam przyskają hamulce wzbraniające krzywdzić drugiego człowieka” (Drzew: 61);

(23) a. „Jeśli nawet przychodzili i przychodzą tu ludzie naładowani jakąś nienawiścią i złością z powodu doznanych krzywd, to przecież w czasie modlitwy, w czasie słuchania Ewangelii o miłości – następuje w nich pewne rozładowanie tej nagromadzonej nienawiści” (Lew: 32);

b. <...> pośpieszyłem na Jasną Górę, ażeby tam razem ze zgromadzoną młodzieżą studencką tak gorąco prosić Panią Jasnogórską o potrzebne siły, o równowagę, o rozsądek, o spokój” (Stan: 68);

(24) a. „<...> kiedy emocje napełniają serca, trzeba to serce otworzyć, żeby wszedł do niego promień Bożego światła i Bożego ciepła” (Stan: 49)];

b. „Wiemy, że tylko otwarcie się na Boga może rozjaśnić gniewne mroki naszych dusz i otworzyć ku temu światłu i ku tej miłości, która przychodzi z Duchem Świętym” (Stan: 159);

c. „Nasze załęcznione, zdesperowane i wątpiace serca mają się tak «poszerzyć», żeby przyjąć myśli klarowne i uspokojone, zdolne pokierować naszymi czynami” (Stan: 127).

Oprócz innych osób (Y), które mogą wpływać na kontrolę negatywnych uczuć-afektów u X-a (19–20), w polu pojęciowym „Zło dobrem zwyciężaj” funkcję Y mogą pełnić wartości religijne – w przytoczonych przykładach są to: *Boże światło i ciepło* (24a), *światło i miłość Ducha Św.* (24b), *wiara w Boga* (22), *modlitwa* (23ab), *słuchanie Ewangelii o miłości* (23a), a także inne wartości pozytywne, takie jak np. *dialog społeczny* (21ab) czy *myśli klarowne i uspokojone, zdolne pokierować naszymi czynami* (24c). Listę tych środków można oczywiście uzupełnić o inne, np.: *nawrócenie, prawda, przebaczenie, miłosierdzie* itp.

Wracając natomiast do schematu nieprototypowego rozwoju negatywnych uczuć-afektów wg scenariusza, który nazwaliśmy „scenariuszem zachowania pojemnika” (lub rozwojem kontrolowanym), to w interesującym nas polu pojęciowym pojawiają się następujące korelaty leksykalne, mówiące o udanych próbach eksperimencera w celu powstrzymania „zniszczenia pojemnika”: *powstrzymać* (substancję w pojemniku), *opanować* (wybuch, ogień), *zwyciężyć* (np. narastającą falę), *panować nad* (np. przebiegiem reakcji zachodzącej w pojemniku), *stymulować* (ciśnienie w pojemniku), *kontrolować* (przebieg reakcji zachodzącej w pojemniku), *łagodzić, uciszać* (burzę), *rozładować* (za duże ciśnienie), *przywrócić równowagę* (w pojemniku), *poszerzyć, otworzyć* (pojemnik w celu niedopuszczenia do wybuchu substancji). Pełny ich opis pokazuje tabela:

Korelaty leksykalne związane z polem: „Zło dobrem zwyciężaj”	Konstrukcje frazeologiczne odpowiadające tym korelatom	Odbicie wybranych aspektów domeny źródłowej w rzutowaniu metaforycznym
1. <i>powstrzymać</i>	Np.: <i>tlumić w sobie gniew; hamować w sobie złość; powściągać w sobie chęć zemsty</i>	Czasownik <i>powstrzymać</i> wskazuje na granicę pojemnika, a dokładniej na „punkt krytyczny”, którego przekroczenie powoduje „zniszczenie pojemnika”: UCZUCIA-AFEKTY TO NIEBEZPIECZNA REAKCJA FIZYKO-CHEMICZNA, KTÓRĄ MOŻNA ZATRZYMAĆ.
2. <i>opanować</i>	Np.: <i>zduścić w sobie gniew; tlumić w sobie nienawiść; ugasić gniew w sobie.</i>	Czasownik <i>opanować</i> (np. ogień, by się nie rozprzestrzenił) informuje o utrzymywaniu stanu bezpieczeństwa, aby nie nastąpiło „zniszczenie pojemnika”: UCZUCIA-AFEKTY TO POŻAR, KTÓRY MOŻNA OPANOWAĆ.
3. <i>zwyciężyć, panować nad</i>	Mogą się odnosić do przykładów 1 i 2.	Czasowniki: <i>zwyciężyć, panować nad</i> mają zbyt ogólne znaczenie, aby wiązać je z jakimś jednym aspektem domeny źródłowej. Odnoszą się do treści implikowanych przez czasowniki o znaczeniu bardziej konkretnym, np. 1 i 2.
4. <i>stymulować, kontrolować</i>	Np. ogólnie: <i>kontrolować się.</i>	Te dwa, synonimiczne w zasadzie, czasowniki odnoszą się do możliwości wpływania na przebieg reakcji zachodzącej w pojemniku tak, aby nie dopuścić do gwałtownego jej przebiegu ²⁵ : UCZUCIA-AFEKTY TO REAKCJA FIZYKO-CHEMICZNA, KTÓREJ PRZEBIEG MOŻNA KONTROLOWAĆ.
5. <i>rozładować</i>	Np. ogólnie: <i>rozładować napięcie, sytuację itp.</i>	Czasownik ten implikuje nieprototypowy rozwój scenariusza przebiegu reakcji zachodzącej w pojemniku, ponieważ wskutek działań obniżających ciśnienie wewnątrz pojemnika nie dochodzi do jego wybuchu: UCZUCIA-AFEKTY TO CIŚNIENIE WEWNĄTRZ POJEMNIKA, KTÓRE MOŻNA ROZŁADOWAĆ.
6. <i>przywrócić równowagę</i>	Np. ogólnie: <i>dojść do równowagi, równowaga psychiczna itp.</i>	Określenie to jest bardzo ogólne i odnosi się do schematu wyobrażeniowego: RÓWNOWAGA (PLUS). Można go interpretować w sensie zachowania „zrównoważonego” stanu wewnątrz POJEMNIKA-CZŁOWIEKA, któremu nie grozi „niszcząca siła” złych uczuć.
7. <i>otworzyć serce, poszerzyć serce</i>		Określenie <i>otworzyć serce</i> można odnieść do wiedzy z fizyki o naturze cząsteczek gazu w zamkniętym szczelnym pojemniku. Wzrost ciśnienia polega na przyspieszeniu ruchu cząsteczek i intensywniejszych zderzeniach cząsteczek gazu ze ścianami pojemnika (wzrost dynamiki). Podczas otwarcia pojemnika następuje zetknięcie się cząsteczek gazu z cząsteczkami powietrza, wskutek czego cząsteczki gazu wytracają swoją energię: UCZUCIA AFEKTY TO CZĄSTECZKI GAZU W POJEMNIKU, KTÓRE MOGĄ WYTRACIĆ SWOJĄ ENERGIĘ WSKUTEK OTWARCIA POJEMNIKA. Drugie określenie: <i>poszerzyć serce</i> odnosi się do zwiększenia miejsca w regionie wewnętrznym pojemnika w celu uzyskania większej pojemności. W znaczeniu metaforycznym należy je wiązać ze „znalezieniem miejsca” w sercu dla wartości duchowych.
8. <i>łagodzić, uciszać</i>	Np. ogólnie: <i>wyciszyć się; uciszyć emocje; załagodzić; złagodnieć itp.</i>	Czasowniki <i>łagodzić i uciszyć</i> implikują metaforę pojęciową: UCZUCIA-AFEKTY TO BURZA KATAKLIZM). W tym znaczeniu należy je rozumieć jako odpowiedniki czasowników: <i>stymulować, kontrolować, rozładować, przywrócić równowagę</i> : UCZUCIA-AFEKTY TO BURZA (KATAKLIZM), KTÓRĄ NALEŻY UCISZYĆ.

²⁵ Żeby uniknąć zniszczenia pojemnika stosuje się tzw. zawór bezpieczeństwa, który można celowo otwierać, wypuszczając część cząsteczek gazu na zewnątrz i w ten sposób obniżając ciśnienie wewnątrz pojemnika.

Już przy pobieżnym porównaniu widać, że język polski najbardziej szczegółowo utrwalił te sposoby kontrolowania rozwoju uczuć-afektów, które się wiążą z czasownikami: *powstrzymać*, *opanować* (czy ogólnie: *panować nad*, *zwyctiężyć*). Takie korelaty leksykalne jak: *stymulować*, *kontrolować*, *przywrócić równowagę*, *łagodzić*, *uciszać* odnoszą się tylko ogólnie do rozwoju kontrolowanego uczuć-afektów w podmiocie doznającym lub jego stanu wewnętrznego (psychicznego). Czasownik *rozładować* będziemy natomiast inaczej rozumieć na gruncie etyki chrześcijańskiej niż *wyładować* (się), por. np. wypowiedzenie: *X wyładował swoją złość na Y-u*, które implikuje sytuację „wyładowania” złych uczuć („wyładowania się”) na obiekcie zastępczym (Z). Zgodnie z wiedzą o domenie źródłowej, w celu niedopuszczenia do zniszczenia pojemnika, należy stworzyć warunki obniżające ciśnienie w tym pojemniku (np. studzenie pojemnika, zawór bezpieczeństwa, otwarcie pojemnika, rozszerzenie pojemnika). W naszej domenie docelowej środki religijne i inne wartości, o których mówiłem wcześniej, spełniają funkcję takich właśnie warunków-sposobów: *MODLITWA TO JAK STUDZENIE POJEMNIKA* (23a); *ROZMOWA TO JAK KONTROLOWANE WYPUSZCZANIE GAZU PRZEZ ZAWÓR BEZPIECZEŃSTWA* (21a); *PRZYJĘCIE BOŻYCH DARÓW (MIŁOŚCI, ŚWIATŁA) TO JAK OTWARCIE POJEMNIKA* (24ab); *REFLEKSJA RELIGIJNA TO JAK ROZSZERZENIE POJEMNIKA* (24c).

Znaczenie *stricte* duchowe (religijne) mają połączenia: *otworzyć serce*, *poszerzyć serce*, które odnoszą się do wiedzy o budowie *POJEMNIKA-SERCA* (zob. wcześniej). Pojemnik otwarty umożliwia swobodną wymianę między wnętrzem i sferą zewnętrzną²⁶. Serce człowieka, konceptu-

alizowane jako *POJEMNIK*, ma również zdolność „otwierania się” jak pojemnik i może w nim zachodzić „wymiana” pomiędzy zawartością „regionu wewnętrznego” z zawartością „regionu zewnętrznego”, co w znaczeniu przenośnym jest wyrażane za pomocą wyrażień: *przemiana wewnętrzna*, *odnowa wewnętrzna* itp. Ważną rolę pełni tu również metafora *ŚWIATŁO/CIEMNOŚĆ* (w pojemniku zamkniętym jest ciemno – w otwartym jasno, wpada do niego światło), która bardzo często jest wykorzystywana w domenie religijnej w znaczeniu symbolicznym: *ŁASKA BOŻA/DUCH ŚWIĘTY TO ŚWIATŁO WPADAJĄCE DO POJEMNIKA* (24ab).

„Poszerzenie” serca związane jest z metaforą: *WIĘCEJ TO LEPIEJ*. Ten sposób konceptualizacji kontroli emocji odnosi się do pozytywnego wartościowania takich określeń jak: *głębia*, *głęboki* (zob. wcześniej) i *szeroki*, *poszerzyć*. Rozszerzenie wiąże się ze zwiększeniem miejsca w regionie wewnętrznym pojemnika w celu uzyskania większej pojemności. Czynność ta zyskuje szczególną waloryzację w interesującym nas rozszerzeniu metaforycznym (zob. 24c). Samo wyrażenie *poszerzyć* (*rozszerzyć*) *serce* należy odnieść z całą pewnością do jakichś środków nadnaturalnych, które ma do dyspozycji człowiek, skazany raczej – jak mówiliśmy wcześniej – na przegraną w walce z emocjami. „Poszerzenie serca” oznacza stworzenie miejsca we wnętrzu *experientera* (w jego przeżywaniu duchowym) dla tych właśnie wartości, które nie tylko pomogą mu kontrolować emocje negatywne, ale umożliwią także aktywne działanie (np. *pokierować naszymi czynami* – 24c).

Należy także zauważyć, że określenia: *otworzyć serce*, *poszerzyć serce* mają charakter metonimiczny: *CZEŚĆ ZA CAŁOŚĆ*, i odnoszą się do zmian emocjonalno-duchowych w całej

²⁶ Zob. JÄKEL, odsyłacz 12, s. 204.

osobie, o której mówią. W domenie związanej z religią chrześcijańską analogicznie funkcjonuje metonimiczna odpowiedniość: SERCE JEZUSA (BOGA) ZA OSOBĘ JEZUSA, która stanowi wzorzec postępowania dla ludzi wierzących.

Na koniec chciałbym dodać, że zgodnie z wynikami moich analiz za pomocą schematu ŹRÓDŁO-ŚCIEŻKA-CEL mogą być dobrze wyjaśniane tylko uczucia-afekty. Uczucia – długotrwałe dyspozycje (postawy) – zbudowane są natomiast wokół przedpojęciowego schematu wyobraźniowego WIĘZI. *Nienawiść* w zebranych przeze mnie materiale konceptualizowana jest podobnie jak *gniew* czy *złość* (czyli wg schematu uczuć-afektów), należy ją jednak traktować również jako uczucie-postawę o długotrwałej dyspozycji²⁷. Ukazanie tego wymaga jednak już następnych, nie mniej szczegółowych analiz kognitywnych.

Skróty źródeł:

Drzew – Drzewiecki M. (1989): *Naprawdę*

Andrzej Kominek

Jano Kochanovskio Šventojų Kryžiaus akademija
Kielcuose

Lenkų filologijos institutas

TRUMPALAIKIŲ NEIGIAMŲ JAUSMŲ KAITA
PAGAL NEPROTOTIPINĮ SCENARIJŲ KRIKŠ-
ČIONIŠKOS ETIKOS SFEROJE

Santrauka

Kognityvinės lingvistikos tyrinėjimuose naudojamose vadinamosios vaizdo schemos arba tam tikros pasikartojančios mąstymo procedūros, susijusios su žmogaus kūno judesiais, manipuliavimu daiktais arba jutiminėmis interakcijomis. Konkrečioje situacijoje vaizdo schema "įjungia" tam tikras pažinimo

volni. *Wybór kazań z lat 1982–1988*, Paris: Wyd. Éditions Spotkania.

Gniesz – Glemp J. (kard., prymas Polski) (1991): *Gnieszno – ciągła odnowa. Homilie i przemówienia wygłoszone w katedrze gnieźnieńskiej 1981–1991*, Gniezno: Wyd. Gaudentinum.

Lew – Lewek A. (1986): *Męczennik prawdy i nadziei. Ks. J. Popiełuszko*, Warszawa: Wyd. Parafia Św. Stanisława Kostki.

Listy – (2003): *Listy Episkopatu Polski 1945–2000, T. 2*, Warszawa: Wyd. Michalineum.

Mal – Maliński M. (ks.) (1982): *A szatan zaczął go kusić*, „Tygodnik Powszechny”, nr 32.

Pop – Popiełuszko J. (ks.) (1992): *Kazania 1982–1984*, Warszawa: Wyd. Archidiecezji Warszawskiej.

Stan – (1982): *Jan Paweł II, Prymas i Episkopat Polski o stanie wojennym. Kazania, listy, przemówienia i komunikaty*, opr. P. Raina, Londyn 1982: Oficyna Poetów i Malarzy.

Andrzej Kominek

Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanovski in Kielce
Institute of Polish Philology

ALTERNATION OF NEGATIVE FEELINGS
ACCORDING TO THE NON PROTOTYPICAL
SCENARIO IN THE SPHERE OF CHRISTIAN
ETHICS

Summary

The cognitive linguistics employs the terms of image schemas or some recurrent procedures of thinking related to the movements of human body, manipulation of things or perceptual interactions. In a specific situation the image schema enables certain cognitive procedures; it can be considered

²⁷ Por. zwłaszcza: NOWAKOWSKA-KEMPNA, odsyłacz 7; NOWAKOWSKA-KEMPNA, odsyłacz 14.

procedūras; ją taip pat galima laikyti savotiška instrukcija: "Kaip turiu suprasti pasaulį, kuriame gyvenu, ir kaip jame elgtis?" Sunku tiksliai apibrėžti, kiek tokių schemų iš viso yra (tikriausiai keliasdešimt). Dažniausiai minimos ir aprašomos šios schemas: TALPYKLA, IŠTAKOS – TAKAS – TIKSLAS, LYGSVARA, JĖGOS, CENTRAS – PERIFERIJA, RYŠIAI ir kt. Šiame tyrime daugiausia nagrinėjami du iš jų, tai TALPYKLA ir IŠTAKOS – TAKAS – TIKSLAS – siekiant atskleisti, kaip kinta negatyvūs jausmai-afektai (neapykanta, pyktis, įtūžis, kerštas, atsilyginimas tuo pačiu). Kognityvinėje literatūroje jau aprašytas vadinamasis prototipinis šių jausmų kaitos scenarijus, kurio esmė – talpyklos sunaikinimas. Straipsnyje aprašomas kitas scenarijus, kuris realizuojasi krikščioniškos etikos dominuojamoje sferoje – kaip kontroliuojama negatyvių jausmų-afektų kaita.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kognityvinė lingvistika, vaizdo schema, kognityvinė metafora, kognityvinė dominantė, jausmai-afektai, jausmų formos, talpyklos naikinimo scenarijus, kontroliuojama negatyvių jausmų-afektų kaita.

as an instruction: "How should I conceive the world in which I live and how should I behave in it?" It is difficult to define properly the number of such schemas (perhaps more than ten). The most recurrent schemas are as following CONTAINER, SOURCE – PATH – GOAL, BALANCE, FORCES, CENTRE – PERIPHERY, etc. This article focuses just on two of them – CONTAINER and SOURCE – PATH – GOAL attempting to reveal how negative feelings-affects (hatred, anger, fury, vengeance) alter. The so called prototypical scenario of feeling alternation, which implies the destruction of the container, is described in cognitive literature. The article aims at another scenario, which is realized in the sphere of Christian ethics as an alternation of controlled negative feelings-affects.

KEY WORDS: cognitive linguistics, image schema, cognitive metaphor, cognitive dominant, feelings-affects, forms of feelings, the scenario of container destruction, alternation of controlled negative feelings-affects.

Gauta 2005 11 18
Priimta publikuoti 2005 12 08